

Mensur Valjevac,
Mina Valjevac

Tesavvuf kao pretpostavka duhovnog odgoja

UDK 28-584

Sažetak

Tesavvuf je autentična islamska disciplina, kao što su to *fikh*, *tefsir*, *hadis* i sl. *Tesavvuf* nije mistika, niti filozofija, već bit i suština islamske duhovnosti. Gnosa i odgoj njegove su dvije glavne odrednice, tako da je ucijepljen u samu srž islamskog koncepta obrazovanja. Svjedok tome je i Gazi Husrev-beg, utemeljitelj visokog vjerskog obrazovanja u našim krajevima, koji je tik uz svoju medresu sagradio i *hanikah* – školu za duhovni odgoj, čije je pohađanje bilo sastavni dio obrazovanja u tom periodu. Islamska zajednica i njene obrazovne institucije u nasušnoj su potrebi za ponovnim uvođenjem i revitalizacijom u nastavnim planovima i programima predmeta *Tesavvuf*, kao temeljne pretpostavke savremene metodike duhovnog odgoja.

Ključne riječi: *tesavvuf*, misticismizam, filozofija, autentičnost, duhovnost, *tarikah*, metoda, metodika

Uvod – tesavvuf nije misticizam

Zapadnim otkrivanjem islamskoga svijeta, islamske znanosti orijentalnim istraživanjima pozicionirane su u već postojeće evropocentrične sistematizacije. Tako je islamska znanost *tesavvufa*, koja je legitimna disciplina u sastavu tradicionalnih islamskih znanosti, oslovljena misticizmom. *Tesavvuf* ili sufizam ne može se ni jezički ni terminološki dovesti u vezu sa značenjem misticizma na Zapadu, ali ni na Istoku. Sufizam je znanost, u punom smislu te riječi, sa svojom historijom, svojim hronikama, svojom literaturom, znanstvenicima, disciplinama i terminologijom – utemeljena ne mnogo kasnije od drugih islamskih tradicionalnih znanosti, kao što su *fiqh*, *hadis*, *tefsir* dr.¹

Na isti način i pojedine škole, pravci i učenja unutar sufizma pozicionirani su u okvire već postojećih filozofskih ili religijskih pravaca na Zapadu ili Istoku. Primjerice, Ibn Arebijevo² učenje o apsolutnom egzistencijalnom monizmu, tj. nedjeljivosti i neuporedivosti Božije Egzistencije (*Vahdetul-Vudžud*) s bilo kime ili čime, oslovljeno je bezbožničkim Spinozinim naukom o panteizmu, koji se pojavio na Zapadu znatno kasnije.

Allahova egzistencija neodvojiva je od Njega Samoga, te je izlišno govoriti o bilo kakvom *panteizmu* ili *panenteizmu*, već samo o projekcijama Allahove egzistencije na ogledalima Njegovog stvaranja, ogledalima koja nisu i ne mogu biti On.

¹ O nastanku tesavvufa kao legitimne islamske discipline vidjeti: Abdul-Kadir Isa, 1998: 57–60, ili arapski izvornik: Abdul-Kadir Isa, 1993: 22–27.

² Profesor Rešid Hafizović u svome predstavljanju Ibn Arebija kaže: “Abu Bakr Muhammad Ibn ‘Arabi al-Hatimi al-Tai rođen je 560/1165 u gradu Mursiji na jugu Španije. U islamskom svijetu je bio poznat kao Ibn ‘Arabi, aš-Šayh al-Akbar (Doctor Maximus) i po pridjevku Muhyuddin ili oživotvoritelj vjere. Njegov svakidašnji život bio je u tolikoj mjeri naglašen duhovnim pregnućem: molitvom, zazivom, usredotočenjem, duhovnim posjetama prijašnjim rodoslovnica sufijske gnoze i teognostičkim uvidima, tako da i dandanas nije lahko opisati njegov životopis a da on jednodobno ne predstavlja neku vrstu duhovne biografije par excellence koja ima paradigmatičku vrijednost za sve potonje pustolove i tragače za tajanstvenim vrelima žive sufijske gnoze. To je, jednodobno, razlog kojeg Ibn ‘Arabi jevi biografi još uvijek zaokružuju njegovu duhovnu biografiju, čija punina ovisi o potpunom identifikiranju njegova nesvakidašnjeg razudenog, ezoterijskog, sufijskog književničkog opusa. Pošto ni

I pored žestoke kritike Ibn Arebija, velikana *tesavvufske* misli, Ibn Tejmije³ govoreći o njegovom razumijevanju *Vahdeti-vudžuda*, kaže:

فَإِنَّهُ يُفَرِّقُ بَيْنَ الظَّاهِرِ وَالْمَظَاهِرِ فَيُقِرُّ الأَمْرَ وَالنَّهْيَ
وَالشَّرَائِعَ عَلَى مَا هِيَ عَلَيْهِ وَيَأْمُرُ بِالسُّلُوكِ بِكَثِيرٍ مِمَّا
أَمَرَ بِهِ الْمَشَائِخُ مِنَ الْأَخْلَاقِ وَالْعِبَادَاتِ وَلِهَذَا كَثِيرٌ
مِنَ الْعِبَادِ يَأْخُذُونَ مِنْ كَلَامِهِ سُلُوكَهُمْ فَيَنْتَفِعُونَ
بِذَلِكَ وَإِنْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ حَقَائِقَهُ وَمَنْ فَهِمَهَا
مِنْهُمْ وَوَاقَفَهُ فَقَدْ تَبَيَّنَ قَوْلُهُ

“On pravi jasnu razliku između Vidljivog (*Ez-Zāhiru*) i manifestacija (*el-mezāhir*), tako da potvrđuje naredbe, zabrane i šerijatske odredbe onakvima kakve su te umnogome zahtijeva da se slijedi ono što su zahtijevali prvi učitelji u pogledu lijepog ponašanja i ibadeta. Stoga mnogi ljudi usklađuju svoje ponašanje prema njegovom govoru, te od toga imaju koristi, iako ne razumijevaju njegova stvarna značenja (*hakāik*). Oni koji su ih shvatili, i usaglasili se s njim, objasnili su njegove izjave.” (Tejmije, 1995: 2/470–471)

Tesavvuf nije filozofija

Imam El-Gazali pravi jasnu distinkciju između sufizma i onoga što se u islamskoj kulturi razvilo i oslovlilo *islamskom filozofijom*.⁴

dandanas nije potpuno istražen njegov književnički opus, to ni njegova duhovna biografija nije do kraja napisana. Kada taj čin bude do kraja izveden, to će značiti da je do krajnjih granica osvijetljen preširoki i preduboki duhovni obzor ezoterijske tradicije islama kao takve, jer tu tradiciju je, upravo, ovaj mistični filozof iz Andalusa snagom svog vlastitog duhovnog genija i bogatstvom svog književničkog opusa normirao i izveo do potpune sustavnosti, a sam se toj tradiciji nametnuo kao njen neprevaziđljivi zasvodni kamen i krunski dovršetak.” “Godine 621/1223, nakon godina krstarenja po cijelom islamskom imperiju, najposlije se skrasio u Damasku i ondje ostao sve do smrti 638/1240. pokopan je u Salihiji, sjeverno od Damaska, u podnožju brda Qasi-jun, gdje i dandanas postoji njegov mauzolej sagrađen od strane sultana Selima II i služi kao jedan od mnogobrojnih sufijskih svetogeografskih toposa koje je mjesto hodočašća brojnih poklonika i poštovoaca Ibn ‘Arabi jeva nauka.” Hafizović, 1999: 137–8; 140.

³ Preselio 728. g. po H.

⁴ Vidjeti šire: El-Gazali, 1998: 31–49.

Šejh Fejzullah Hadžibajrić,⁵ jedan od savremenih bosanskih interpretatora šejha Abdullaha Bošnjaka,⁶ slavnog komentatora Ibn Arebijeve djela, govori o Bošnjakovo kongenijalnosti: "Sufije ne dopuštaju da su filozofi, jer oni polaze od istine, a filozofi idu ka istini. Na istini oni se susreću, i tu istinu nam jednako ili slično prenose i slikaju. Šejh Abdullah je slijedio Ibn Arebija, i nije bio pod utjecajem Platona i Plotina, ali su ideje koje su istina istovjetno ili slično prikazivali." (Hadžibajrić, 2004: 54)

Čedomil Veljačić, iz svoga evropocentričnog okruženja, donosi očekivane zaključke. Naime, on, pišući o Ibn Arebiji i Abdullahu Bošnjaku, ističe: "U doba evropske renesanse bi čuven kao 'islamski Platon' ne samo u istočno-mediteranskim zemljama. Kao najistaknutiji panteistički filozof svoga vremena mogao je i neposredno djelovati iz svoje španjolske domovine na razvoj evropske filozofije. Ako ga u tom smislu shvatimo kao neoplatonistu, onda i njegovom bosanskom komentatoru treba priznati jedan od najvrjednijih priloga neoplatonskoj renesansnoj interpretaciji 'kozmosa univerzalnih ideja'. Tako ga doista i ocjenjuju noviji zapadni historičari islamske književnosti koji su zapažili važnost njegova djela za razvoj Ibn Arebije škole." (Veljačić, 1978: 398)

Veljačić previđa činjenicu da su ključna djela Ibn Arebija u kojima on obrazlaže svoja naučavanja nastala mnogo kasnije, za vrijeme njegova boravaka na islamskom Istoku, a ne u rodnoj Andaluziji, gdje njegova naučavanja skoro nisu ni pustila korijena.

⁵ Šejh Fejzullah Hadžibajrić (1913–1990) bio je duhovno vezan za šejha Selima Šamija Jašara. Preveo je i objavio značajan broj radova sufijske provenijencije. Kao *mesnevihan* (osoba s dozvolom za prevodenje i tumačenje djela *Mesnevija*) naslijedio je hadži Mujagu Merhemića. Napisao je više prikaza i radova o Šejhu Abdullahu Bošnjaku. Šire o njemu vidjeti u: Beglerović, 2004: 10–39.

⁶ U djelima bibliografske naravi, bilo da su pisana na arapskom, turskom ili na zapadnim jezicima, a čija su tematika islamski učenjaci, nezaobilazno ime među Bosancima jest šejh Abdullah Bošnjak Abdi, poznat pod nadimkom "šarihul-fusūs", tj. komentator *Fususa*, jednog od najpoznatijih i najsloženijih djela najvećeg učitelja islamske duhovnosti svih vremena, Andaluzanina Muhjiddina ibn Arebija. Činjenica da se u bibliografskim djelima među 150 drugih komentatora *Fususa* jedino uz njegovo ime

Tesavvuf je izvorna islamska disciplina

Tesavvuf, kao islamska disciplina, nastao je uporedo kada i *ilmul-fiqh*, *ilmul-tefsir*, *ilmul-hadis* i dr. On, kao ni druge islamske discipline, nije bio ustanovljen kao znanost za vrijeme Muhammeda, alejhisselam, i prvih generacija islama. Naš savremenik dr. Džasir Auda⁷ kaže:

"U početku islama nije bilo među naukama onoga što se, u poznatom značenju, naziva naukom *tefsira*, ili naukom *fikha*, niti je bilo nauke *hadisa*, niti nauke o ljudima koji prenose predaje, niti nauke o metodologiji šerijatskog prava, niti nauke o *da'vi*, niti nauke o *akaidu*. Ali, ljudi su imali potrebu za inoviranjem, kategorizacijom i evidentiranjem ovih nauka kako bi prvo naučili, a zatim podučili... Nauka o duhovnom putu, ili nauka *tesavvufa*, ili nauka duhovnog čišćenja, kako god da je nazovemo, jedna je od islamskih nauka. Na početku islama ona nije bila poznata pod ovim imenom, kao što nisu bile poznate ni druge nauke, zatim se razvila kao što su se razvile i druge islamske nauke. Da, u njoj su zastranili neki ljudi, isto kao što su neki ljudi zastranili u *fikhu*, neki u *akaidu*, neki u *tefsiru*, a neki svojim razmišljanjima u metodologiji šerijatskog prava. U svakoj nauci ima onih koji joj se prisposobljavaju, zloupotrebljavajući je na ovaj ili onaj način. Međutim, kao što sam već istakao, zastranjivanje u nauci ne osporava samu nauku, niti potrebu za njenim učenjem i podučavanjem." (Auda, 2012: 16–17)

veže ovaj atribut (šarihul-fusūs) dovoljno govori za sebe. Abdullah Bošnjak jedan je od najistaknutijih predstavnika Ibn Arebijeve bosanske škole. Detaljnije o njemu vidjeti u: Čolo, 2004: 180–202.

⁷ "Prof. dr. Džasir Auda uistinu je interesantna ličnost. Riječ je o čovjeku koji ima široku naobrazbu, koji je dugo živio na Zapadu (Kanada, Amerika, Velika Britanija), koji ima dva doktorata i koji perfektno govori engleski jezik i drži predavanja na nekoliko renomiranih univerziteta u svijetu. Posebno je interesantno to da je profesor Auda doktor islamskog prava (*el-fikh*) i intencija šerijata (*mekasidu-š-šeria'h*), on predmete iz te oblasti i predaje studentima u Dohi i na drugim univerzitetima. Radi se, dakle, o čovjeku koji posjeduje vrhunsku naobrazbu iz šerijatskog prava, a istovremeno izučava i sufijsku misao i literaturu." (Dr. hfz. Safvet Halilović u predgovoru: Auda, 2012: 8)

Možda je još slikovitiji primjer *tedžvīda* – nauke o pravilnom učenju kur’anskog teksta, koja nije bila poznata kao naučna disciplina u vrijeme Allahova Poslanika, ashaba i prvih generacija. A da li su ashabi i tabiini učili Kur’an po *tedžvidu*? Naravno da jesu! Ista stvar je i s *tefsirom*, *tesavvufom*, *hadisom*, *akaidom* i *fikhom*.

Uvaženi šejh Salih-efendija Ibrīšević⁸ kaže: “Treba napomenuti, da bi bilo jasnije, da su i akaid, fikh, hadis, kao i druge discipline, na isti način bile prisutne za vrijeme Muhammeda, s.a.v.s., njegovih drugova i onih koji su ih slijedili, kao i sufijsko učenje, ali su se i ove druge discipline, u svom teorijskom smislu, također pojavile u stoljećima kada i sufijsko učenje. S istim aršinom bi se moglo reći, ako je sufijsko učenje novotarija, onda su to i ostale discipline, po istim kriterijima, što razumije se, nije tačno.” (Ibrīšević, 2016: 49)

Auda nastavlja: “Od ove nauke ne bi trebalo da te odbije to što su neki ljudi u njoj zastranili, ili što su neki ljudi koji joj se prisposobljavaju nemarni u odnosu na probleme današnjice ili probleme islama, ili što su odustali od aktivnosti, ili što su razvili neko pogrešno shvaćanje, kao npr. oslanjanje na Allaha tako da je ono postalo pasivnost, ili pogrešno razumijevanje nade u Allaha, dž.š., tako da je ona postala sigurnost, ili pogrešno razumijevanje straha od Allaha, dž.š., tako da je on postao beznađe, ili druga shvaćanja koja su kriva i ekstremna, neumjerena i neodmjerena ispravnim mjerilom. Sve to ne treba da nas odbije, već treba da se prihvatimo ove nauke, ali sa mjerilom pravednosti, ispravnosti i umjerenosti.” (Auda, 2012: 18)

Pored svega navedenog, *sufije* ili *mutesavvifi*⁹ jako su ljubomorni na svoj nauk, jer je on ustanovljen na primarnim izvorima islama, tj. Objavi i Predaji, a osim toga i iskustveno (*zevkan*) i

eksperimentalno (*tedžribeten*), provjerljiv je metodama koje su ucijepljene u samu srž božanske Objave i Poslanikove Predaje, tj. nadahnuće (*ilhām*) i istiniti san (*er-ru’jā es-sādika*), koje legitimno pripadaju učenjacima dostojnim vjerovjesničkog naslijeđa, kako je to definirao Božiji Poslanik:

إِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ

“Uistinu, učenjaci su nasljednici vjerovjesnika.” (Et-Tirmizi, 1975: 5/48)

Bitno je napomenuti i da islam, a samim time i sufizam kao njegova sastavnica, nije isključiv u pogledu drugih kulturoloških i civilizacijskih iskustva i postignuća (*el-’urf*), ako ona nisu u suprotnosti s općim intencijama božanskog zakona (*mekāsīdus-šeri’ah*). Muhammed, alejhis-salatu ves-selam, uči nas da su mudrost i spoznaja izgubljena stvar vjernika kojom se on treba okoristiti ma gdje da je pronade:

الْكَلِمَةُ الْحِكْمَةُ صَالَةٌ الْمُؤْمِنِ فَحَيْثُ وَجَدَهَا فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا

“Riječ mudrosti je izgubljena stvar vjernika. Gdje god da je nađe, on ima najviše prava na nju.” (Et-Tirmizi, 1975: 5/51)

Također, moli da mu se ne učini blagoslovljenim dan u kojem ne poveća svoje znanje koje će ga još više približiti Bogu:

إِذَا آتَىٰ عَائِي يَوْمٌ لَا أَرَدَاذُ فِيهِ عِلْمًا يُقَرِّبُنِي إِلَى اللَّهِ تَعَالَى فَلَا بُورِكَ لِي فِي طُلُوعِ الشَّمْسِ ذَلِكَ الْيَوْمَ

“Kada mi dođe dan u kojem neću povećati neko znanje koje će mi približiti Allahu Uzvišenom, ne bio mi blagoslovljen izlazak Sunca toga dana.” (El-Hindi, 1981: 10/136)

Izvrstan je poznavalac rješenja hanefijske pravne škole. Posebne zasluge ima za prevođenje djela *Dragulji mudrosti – Fusus-ul-bikem* i do sada četiri dijela *Mekanskih otkrovenja – Futubat-ul-mekkije* Šejha Ibn Arebija, k.s., koje je, u saradnji sa šejhom Ismail-ef. Ahmetagićem, izvršno pretočio na naš jezik. Šejh Salih-ef. Ibrīšević, njegovi saradnici i učenici okupljeni u Sufijskom centru u Sarajevu, zaslužni su za izdavanje, prevođenje i komentar mnogih sufijskih djela, te su dali veliki doprinos ispravnom razumijevanju tesavvufa, sufijske misli i očuvanju sufijskog puta.” (Muamer Durmišević u predgovoru: Ibrīšević, 2016: 7-8)

⁹ *Sufije* su općenito pripadnici i sljedbenici sufizma, a *mutesavvifi* su znanstvenici sufizma.

⁸ Šejh Salih-efendija Ibrīšević (r. 1941), učenik velikog šejha Halid-efendije Salihagića (1916–1993), jedan je od najvećih živućih sufijskih autoriteta i poznavalaca tesavvufa s našeg podneblja i šire, koji: “Govori, predaje, prevodi, i piše na teme iz sufizma, akaida, ahlaka, tefsira, hadisa, fikha, arapske lingvistike, prirodnog okruženja, i nauke uopšte. Vrstan je poznavalac i komentator mnogih kapitalnih djela islamske duhovnosti, a osobito velikana Šejha ekbera Muhjidina Ibn Arebija, k.s., šejha pira Abdulkadira Gejlanije, k.s., šejha Ebu Hamida Gazalije, šejha pira Dželaluddina Mevlane Rumije, k.s..., kao i onih kasnijih autoriteta poput šejha Abdulvehba Šaranije, šejha Ibn Ataulah Iskenderije, šejha Abdulkarim Džejlija, šejha Ismail Hakkije i mnogih drugih.

A u nekim predajama spomenuto je općenito znanje, kao npr.:

إِذَا أُنِيَ عَيَّ يَوْمٌ لَا أَزْدَادُ فِيهِ عِلْمًا فَلَا بُورِكَ فِي طُلُوعِ
شَمْسِ ذَلِكَ الْيَوْمِ

“Kada mi dođe dan u kojem neću povećati neko znanje, ne bio blagoslovljen izlazak Sunca toga dana.” (Et-Taberani, 1415. g. po H: 6/367)

Definicije tesavvufa

Smatramo da je najbolje, kao i za svaku drugu naučnu oblast, da poslušamo same sufije ili mutesavvife šta oni kažu o tome da je sufizam.

U referentnoj literaturi mogu se pronaći desetine i stotine definicija *sufizma*, kao i brojna mišljenja o njegovoj etimologiji i etimologiji riječi *sufi*. U nekima prevladava njegova odgojno-metodička dimenzija, u nekima spoznajna, ili kako to lijepo kaže Eva de Vitray Meyerovitch:

“Definicije što su ih predložili veliki učitelji sufizma samo su, dakle, približne, budući da ima onoliko ‘puteva’ koliko hodočasnika, i da duša opaža samo ono što je sposobna dokučiti.” (Meyerovitch, 1988: 18)

Ona sama kaže da je tesavvuf: “Živo srce islama.” (Meyerovitch, 1988: 17)

Mi bismo izdvojili nekoliko definicija koje nudi jedan od utemeljitelja ove znanosti imam El-Kušejri (p. 1072):

1. Tesavvuf je prakticiranje svakog lijepog ponašanja i napuštanje svakog niskog, nedoličnog ponašanja (naravi) (الدخول في كل) (خلق سي والخروج من كل خلق دني);
2. Tesavvuf je da čovjek uvijek bude u onom poslu koji mu je u datom trenutku najpreči (أن يكون العبد في كل وقت بما هو أولى به) (في الوقت);

3. Tesavvuf je lijepo ponašanje, pa ko ga ima više od tebe, duhovno je čistiji od tebe (التصوف خلق فمن زاد عليك في الخلق فقد زاد) (عليك في الصفاء) (El-Kušejri, 1959: 34).

Spomenuti šejh Hadžibajrić kaže: “Tesavvuf je kao nebo o kojem mnogo znamo, ali ne sve. Uvijek se na nebu otkriva nešto novo.” (Hadžibajrić, 2004: 55)

Savremeni bosanski šejh, predstavnik Ibn Arabijeve škole, šejh Mustafa Čolić (1921–2004),¹⁰ daje ovakvu definiciju *sufizma*: “Tesavvuf nije misticizam, kako nam Evropljani sole pamet. Tesavvuf je stalna revizija, stalno čišćenje, stalno prečišćavanje svoga vjerovanja.” (Čolić, 1996: 12)

Abdul-Kadir Isa,¹¹ autor opsežnog djela o tesavvufu, *El-Hakāiku ‘anit-tesavvufi*, koje je prevedeno i na naš jezik kao *Istine o tesavvufu* i objavljeno u Tuzli 1998. godine, zaključujući izlaganje o definiciji ovog pojma kaže:

وعلى كل فإننا لا نهتم بالتعابير والألفاظ بقدر اهتمامنا بالحقائق والأسس ونحن إذ ندعو إلى التصوف إنما نقصد به تزكية النفوس وصفاء القلوب وإصلاح الأخلاق والوصول إلى مرتبة الإحسان نحن نسمي ذلك تصوفاً. وإن شئت فسمه الجانب الروحي في الإسلام أو الجانب الإحساني أو الجانب الأخلاقي أو سمه ما شئت مما يتفق مع حقيقته وجوهه إلا أن علماء الأمة قد توارثوا اسم التصوف وحقيقته عن أسلافهم من المرشدين منذ صدر الإسلام حتى يومنا هذا فصار عُرفاً فيهم

(Abdul-Kadir Isa, 1993: 21)

U navedenom prijevodu to je izraženo na sljedeći način: “U svakom slučaju, mi ne pridajemo značaj izrazima i riječima, koliko pridajemo istinama i principima, i kada pozivamo u *tesavvuf* onda podrazumijevamo prije svega čišćenje duša, čistoću srca, usavršavanje morala

¹⁰ U Bosni, od vremena fetha pa do današnjih dana, djelovao je i radio veliki broj učenjaka relevantnih u cjelini za islamski svijet, među kojima je bio i veliki broj živih sufija – učitelja naše duhovnosti. Neki su djelovali usmenom riječju, a neki i usmenom i pisanom. Šejh Mustafa-efendija Čolić jedna je od najblistavijih zvijezda našeg duhovnog neba. Najbolji svjedok toga jeste njegov životni put te njegova djela i radovi koje je ostavio

iza sebe. Životni put uvaženog šejha, na intelektualnom planu, bio je jako plodan. On je iza sebe ostavio veliki broj autorskih djela, prijevoda i komentiranih prijevoda. Do sada je objavljeno preko dvadeset naslova, a veliki broj, u rukopisima i pripremi, čeka na objavljivanje. To svrstava rahmetli Šejha u najplodnije autore sufijske provenijencije našeg podneblja.

¹¹ Preselio 1412. g. po H.

i stizanje do stepena dobročinstva. I, mi to zovemo *tesavvufom*, a ti (o, čitaoče) ako hoćeš, zovi ga duhovna strana islama, ili strana dobročinstva, ili moralna strana, zovi ga kako god želiš, s tim da taj naziv odgovara njegovoj biti i njegovom istinskom karakteru, ali su svi učenjaci ove vjere *islama* ime *tesavvuf* i njegovu istinsku bitnost nasljeđivali od svojih predaka koji su ih u to upućivali (*muršidi*) od prvih dana *islama* do današnjih dana, pa je taj naziv među njima uobičajen.” (Abdul-Kadir Isa, 1998: 56)

Sličan zaključak iznosi dr. Auda: “Ovo duhovno čišćenje i ova nauka, nauka o duhovnom čišćenju, jedna je od izvornih islamskih nauka. Katkada je neki ljudi imenuju naukom *tesavvufa*, ili se za nju upotrebljavaju neki drugi termini, kao što je nauka skrušenosti (*hušū*), ili nauka duhovnog puta (*sulūk*), nauka božanskog odgoja (*rebbānīje*), ili nauka srcā (*kulūb*), ili nauka unutrašnjeg (*bātin*). Termini nisu važni, važna su značenja koja se kriju iza termina.” (Auda, 2012: 16)

Tesavvuf kao islamska duhovnost

Inače, sama duhovnost u islamu svoje najdublje uozbiljenje pronašla je u *tesavvufu*, tako da se slobodno može kazati da je *tesavvuf* duša i duh islama. Imam Malik¹² je kazao:

مَنْ تَفَقَّهَ وَلَمْ يَتَّصِفْ فَقَدْ تَفَسَّقَ وَمَنْ تَصَوَّفَ وَلَمْ يَتَفَقَّهَ فَقَدْ تَزَنَّدَقَ وَمَنْ جَمَعَ بَيْنَهُمَا فَقَدْ تَحَقَّقَ

“Ko se bavi samo *fiqhom* a ne i *tesavvufom*, bit će grješnik; ko se bavi *tesavvufom* a ne i *fiqhom*, postat će heretik; ko napravi spoj između njih, doći će do istine.”¹³

Imam Ahmed,¹⁴ prije nego se upoznao sa sufijama, savjetovao je svoga sina Abdullaha:

“Dijete moje, drži se *hadisa*, a čuvaj se druženja s ovima koji sebe nazivaju sufijama,

jer neki od njih, vrlo često, ne poznaju propise svoje vjere.” Međutim, kada se poblizje upoznao sa sufijom Ebu Hamzom el-Bagdadijem¹⁵ i stanjem tih ljudi, rekao mu je:

يا ولدي عليك بمجالسة هؤلاء القوم فإنهم زادوا علينا بكثرة العلم والمراقبة والخشية والزهد وعلو الهمة

“Dijete moje, obaveza ti je da se družiš s ovim ljudima, jer su oni znaniji od nas, imaju veću samokontrolu, strah, suzdržavanje i duhovnu snagu.”¹⁶

Etimologija tesavvufa

Postoji više mišljenja o etimologiji riječi *sufija*, iz koje je deriviran glagol *tesavvufe* – postati (ponašati se kao) sufija¹⁷, čija je glagolska imenica *tesavvuf*.

Od tih mišljenja izdvojit ćemo dva koja, po našem skromnom sudu, održavaju samu biti *sufija*, odnosno *tesavvufa*.

Prema prvome, sufije su nazvane tako prema ljudima koji su u predislamskom periodu posvećivali *ibadetu* i služili hodočasnicima kod Ka’be (الصُّوفَة).¹⁸

Ibn Tahir El-Makdisi¹⁹ navodi da je Velid ibnul-Kasim²⁰ na upit zašto se vezuje riječ *sufija* odgovorio:

كَانَ قَوْمٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُقَالُ لَهُمْ صُوفَةٌ انْقَطَعُوا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَقَطَنُوا عِنْدَ الْكَعْبَةِ فَمِنْ تَشَبَهَ بِهِمْ فَهُوَ الصُّوفِيُّ

“U neznabožackom periodu bili su ljudi koji su se zvali *sufe*. Oni su bili predani samo Allahu i boravili su i služili kod Ka’be. Onaj ko njima nalikuje, zove se sufija.” (El-Makdisi, 1416. g. po H.: 154)

Prema drugom mišljenju²¹, etimologija ovog pojma vezana je za riječ *safa* (صَفَاء) – čistota, nepomućenost, bistrina, vedrina...²²

¹² Jedan od četverice poznatih imama u šerijatskom pravu. Preselio 179. g. po H. u Medini.

¹³ Vidjeti: Abdul-Kadir Isa, 1998: 16, ili arapski izvornik: Abdul-Kadir Isa, 1993: 456.

¹⁴ Jedan od četverice poznatih imama. Preselio 241. g. po H.

¹⁵ Preselio 289. g. po H.

¹⁶ Vidjeti: Abdul-Kadir Isa, 1998: 16, ili arapski izvornik: Abdul-Kadir Isa, 1993: 457.

¹⁷ Vidjeti: Muftić, 1997: 825.

¹⁸ Vidjeti: El-Isbehani, bez godine: 298.

¹⁹ Preselio 507. g. po H.

²⁰ Nismo našli biografske podatke o njemu u nama dostupnim djelima.

²¹ Vidjeti: Abdul-Kadir Isa, 1998: 55.

²² Vidjeti: 1997: 806.

Tako Bišr ibnul-Haris²³ kaže:

الصوفي من صفا قلبه لله

“Sufija je onaj koji je svoj srce očistio radi Allaha.” (El-Kelabazi, 1992: 26)

Tarikat – metodika tesavvufa

S obzirom na to da je *tesavvuf*, između ostaloga, i tarikatska teorija,²⁴ onda možemo zaključiti da je *tarikat* konkretizacija *tesavvufa*, tj. metod, put, pravac i način primjene tesavvufskih načela u praksi, ili metodā duhovnog odgoja (*tezkije*).

Šejh Fejzulah Hadžibajrić dao je ovu definiciju *tarikata*:

“Idejno-praktična metodologija tesavvufa. Idejni sistem načina života zasnovan na šeriatu, kako ga je shvatio i primjenjivao neki vjerski velikan. Takvi vjerski velikani bili su osnivači tarikata (pir). Tarikat je plan i program, te metod i režim nekog sufijskog reda. Postoji dvanaest glavnih tarikatskih redova. Oni se u svom cilju ujedinjuju ali se kod primjene, u izvjesnim propisima razlikuju.” (Hadžibajrić, 1989: 212)

El-Džurdžani daje sljedeću definiciju *tarikata*:

“Tarikat je specifično kretanje za putnike ka Uzvišenom Allahu, a ogleda se u prelasku položaja i uzdizanju na stupnjeve (الطريقة هي السيرة المختصة بالسالكين إلى الله تعالى من قطع المنازل والترقي في المقامات)” (El-Džurdžani, 1996: 183)

Poznati bosanski mutesavvif i šejh Midhat-efendija Čelebić posmatra *tarikata* kao jednu od tri istovremenosti *tesavvufa*, te kaže:

“Unutarnjost, shvaćena kao istovremenost šerijata, tarikata i hakikata – sredstva, metoda i cilja, označava se izrazom tesavvuf.” (Čelebić, 1421 h.g.: 25)

Što se tiče ove praktične i metodičko-odgojne strane *tesavvufa*, odnosno *tarikata* kao takvog, slavni islamski teolog i filozof imam El-Gazali,

koji je iznova dao legitimnost duhovnosti u okvirima islama, a samim time i *tesavvufu* kao njenom najdubljem izrazu, smatra da je duhovnost, odnosno duhovni odgoj (*tezkija*) kao metoda oduhovljenja, stroga individualna dužnost (*far-du 'ajn*) za čije nepoznavanje je odgovaran svako pojedinačno,²⁵ a s obzirom na činjenicu da su samo Božiji poslanici bili sačuvani (*ma'sūm*) od svih duhovnih pošasti i metafizičkih oboljenja.

Tesavvuf i obrazovanje

Također, evidentna je i tradicionalna povezanost obrazovanja i *tesavvufa*, kao metode duhovnog odgoja i čišćenja.

Gazi Husrev-begova medresa, temeljna obrazovna institucija bošnjačkog naroda, najbolji je svjedok tome. Kako je općepoznato, njen utemeljitelj tik uz medresu izgradio je *hanikah* (školu za duhovni odgoj), u kojem je nastava za učenike medrese bila sastavni dio obrazovnog procesa.

Za duhovno ozdravljenje jednog naroda neophodni su kadrovi koji su prošli proces duhovnog odgoja i sami duhovno narasli da mogu i druge odgajati. U periodu prije posljednjeg rata o duhovnom odgoju vodilo se računa samo u privatnim krugovima. Danas, u demokratskom društvu, prvi put nakon povlačenja Osmanlija iz naših krajeva, pruža nam se prilika da institucionalno oživimo tesavvuf kao savremenu metodiku duhovnog odgoja.

Prije svega mislimo na nastavni proces u našim medresama, bošnjačkim gimnazijama, na islamskoj vjeronauci i na visokoškolskim islamskim institucijama.

Najveću potrebu za tako duhovno ozdravljenim i preporođenim kadrom ima Islamska zajednica kao duhovna pastirica našeg naroda. Najpotrebnije je da budući pastiri – imami i vjeroučitelji, budu ti koji će biti duhovno jaki i druge duhovno jačati i usmjeravati.

Umjesto zaključka

I na kraju, šejh Mustafa-efendija Čolić, čija autorska djela i prijevodi, pored izrazito

²³ Preselio 227. g. po H.

²⁴ Vidjeti: Arebi, 2005: 448.

²⁵ Vidjeti: El-Gazali, bez godine: 16; El-Gazali, 2004: 1/58.

spoznajne imaju i duhovno-odgojnu dimenziju, govoreći o potrebi za duhovnošću i metodici duhovnog odgoja, kaže:

“*Tesavvuf* nije misticizam, kako nam Evropljani sole pamet. *Tesavvuf* je stalna revizija, stalno čišćenje, stalno prečišćavanje svoga vjerovanja. *Tesavvuf* je defakto *takvaluk*, a *takvaluk* znači bezgrješnost, potpuna moralizacija čovjeka islamom. *Takvaluk* neki prevode kao bogobožnost, što je pogrešno. Bojanje Allaha i robovanje Njemu iz straha i kazne, znači prisilno robovanje i to se zove *ibadet*. To je šerijatska stvar. U *tarikatu* *takvaluk* nije po sili robovanja, nego po sili ljubavi, po sili volje. Kod svake naše džamije, s jedne strane treba da bude *mekteb*, a s druge strane *tekija*. Što se u *Šerijatu* teoretiziralo, u *tarikatu* se realiziralo. *Tarikat* je zapravo šerijatski *Šerijat*... Prvo sam čitao *Ihjau ulumud-din*. Ovo djelo je *sufara* u *tarikatu*. *Gazali* je u svom djelu defakto realizovao *tarikat*... Islamski svijet je dobrim dijelom evropeiziran, što će reći racionaliziran, tumači se i ispovijeda mozgovna vjera, a srčana vjera je zapostavljena... *Tarikatski* posao je da se omili vjera, da čovjek vjeru zavoli, a ne da ga uči kako se vjera praktikuje. U našim uvjetima svaki derviš, a

pogotovo svaki hodža je dužan da nauči *tarikatski ilmihal* uporedno sa šerijatskim vjerovanjem. Jedno bez drugog ne može. Ne može mozak bez srca, niti može srce bez mozga. Ne može *Šerijat* bez *tarikata*, kao što ne može *tarikat* bez *Šerijata*. Ko je neprijatelj *tarikatu*, on je neprijatelj prosvjeti, jednoj posebnoj prosvjeti, duhovnoj prosvjeti. On defakto pasivizira vjeru, on je, kako se to kaže, umrtvljuje... Ja sam predlagao ranijem reisu-l-ulemi h. Jakubu ef. Selimovskom da se u medresama zavede uporedno, komparativno proučavanje *Šerijata* i *tarikata*, jer su to dvije osnovne kategorije... To bi trebalo biti praksa i na islamskim fakultetima. Na fakultetima islamskim i u Kairu, Mekki i Medini je ista situacija...²⁶ Predstoji nam da prekinemo s takvom praksom i da priznamo da osim juristike islamske, *Šerijata*, postoji i šerijatski *Šerijat*, a to je *tarikat*.” (Čolić, 1996: 12-13)

Na naučnom skupu posvećenom Časnom Kur'anu, koji je održan u Zenici 1996. godine, Šejh je izjavio:

“Osvješćenje Islama i muslimana i njihovo oduhovljenje i oživljavanje je neminovnost ovog stoljeća!”²⁷ (Čolić, 1996: 18)

²⁶ Kao poseban predmet na islamskim fakultetima na zapadu, prema našim uvidima, *tesavvuf* kao metodika duhovnog odgoja (*tezkiya*) trenutno se samo izučava na islamskim fakultetima u Parizu, Zenici i Bihaću.

²⁷ Odnosno 15. stoljeća po Hidžri.

Literatura i reference

- Arebi I. M. (2005) *Tekstovi mudrosti, biti i suštine*. Visoko: Tekija Šejh Husejn-baba Zukić – Hukeljići – Živčići (Fojnica).
- Auda Dž. (2012) *Duhovni put ka Allahu*. Novi Pazari: El-Kelimeh.
- Beglerović S. (2004) *Crtice iz života hadži šejha Fejzulaha efendije Hadžibajrića*. Znakovi vremena – časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu. Br. 25. Sarajevo: Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”.
- Čelebić M. (1421. h. g.) *Suština islama*. Sarajevo.
- Čolić M. (1996) *Analiza i analitika evidentnog Božanskog obznambenog univerzuma i njegovih fakultiviteta: insana, Kur'ana i alemskog univerzuma*. Zbornik radova – 1. seminar o Časnom Kur'anu, Zenica, 31.03. – 01.04.
- Čolić M. (1996) *Tarikat je, zapravo šerijatski Šerijat* (intervju). Sarajevo: Preporod – islamske informativne novine. Br. 13/596. 15. septembar.
- Čolo N. (2004) *Šarihul-Fusus – Abdullah Bosnevi (k.s.)*. Znakovi vremena – časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu. Br. 25. Sarajevo: Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”.
- El-Džurdžani A. I. M. (1996) *Et-Ta'rifat*. Bejrut: Darul-kitabil-arebijj.
- El-Gazali E. H. (1998) *Izbavljenje iz zablude*. Visoko: Neimar.

- El-Gazali E. H. (2004) *Oživljavanje vjerskih znanosti*. Sarajevo: Bookline.
- El-Gazali E. H. (bez godine) *Ihjaw ulumiddin*. Kairo: Daru ihjail-kutubil-arebijeti.
- El-Hindi A. A. I. H. (1981) *Kenzul-'ummal fi sunenil-akvali vel-efa'ali*. Bejrut: Muessesetur-Risale.
- El-Hudžviri A. I. O. (bez godine) *Raskrivljanje velova*. Paris – Sarajevo – Istanbul – Damascus: Press orient international.
- El-Isbehani R. (bez godine) *Mu'džemu mufredat elfa-zil-Kur'an*. Bejrut: Darul-fikr.
- El-Kelabazi, E. M. (1992) *Et-Te'arruf li mezhebi ehlit-tesavvuf*. Kairo: El-Mektebetul-ezherijjetu lit-turas.
- El-Kušejri E. K. (1959) *Er-Risaletul-Kušejrijjetu*. Kairo: Šeriketu mektebeti ve matbe'ati Mustafa el-Bali el-Halebi ve evladihi bi Misr.
- El-Makdisi I. T. (1416. h. g.) *Safvetut-tesavvufi*. Bejrut: Darul-muntehabil-'arebijj.
- Et-Taberani E. K. (1415. h. g.) *El-Mu'džemu-l-evsetu*. Kairo: Darul-haremejn.
- Et-Tirmizi E. I. (1975) *Sunenut-Tirmizi*. Kairo: Šeriketu mektebeti ve matbe'ati Mustafa El-Babi El-Halebi.
- Et-Tusi E. N. A. S. (2001) *El-lume'u fi taribit-tesavvufil-islamijji*. Bejrut: Darul-kutubil-'ilmijje.
- Hadžibajrić F. (1989) *Mali rječnik sufijsko-tarikatskih izraza – izbor i prijevod s arapskog, perzijskog i turskog: Tesawwuf – islamska mistika*, Zbornik radova Prvog simpozija, 1408/1988. Zagreb: Zagrebačka džamija.
- Hadžibajrić F. (2004) *Uvodne tesavvufske interpretacije Abdulaha Bošnjaka*. Znakovi vremena – časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu. Br. 25. Sarajevo: Naučnoistraživački institut "Ibn Sina".
- Hafizović R. (1999) *Temeljni tokovi sufizma*. Sarajevo: Bemust.
- Ibrišević S. (2016) *Risala – sufijski pogled*. Sarajevo: Dobra knjiga.
- Isa A. K. (1993) *El-Hakaiku anit-tesavvufi*. Halep: Darul-'irfan.
- Isa A. K. (1998) *Istine o tesavvufu*. Tuzla: Odbor islamske zajednice.
- Meyerovitch E. D. V. (1988) *Antologija sufijskih tekstova*. Zagreb: Naprijed.
- Muftić T. (1997) *Arapsko-bosanski rječnik*. Sarajevo: El-Kalem.
- Veljačić Č. (1978) *Razmeđa azijskih filozofija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Abstract

Tasawwuf as a precondition for spiritual upbringing

Mensur Valjevac
Mina Valjevac

Tasawwuf is an authentic Islamic discipline, such as *fiqh*, *tafsir*, *hadis* etc. *Tasawwuf* is not mystics, nor philosophy, rather it is the essence of Islamic spirituality. Gnosis and upbringing are its two main determinants so that it is ingrafted into the very core of the Islamic concept of education. The witness to that is also Gazi Husrev Bey, the founder of the religious higher education in our region, who also built a *hanikah* – a school for spiritual education whose attending was an integral part of education in that time – right next to his *Madrasa*. The Islamic community and its educational institutions are in an urgent need of reintroduction and revitalization of the subject *tasawwuf* in curriculums, as a basic precondition of the contemporary methodology of spiritual upbringing.

Keywords: tasawwuf, mysticism, philosophy, authenticity, spirituality, tariqat, method, methodology.

Imam Sedžad Zejnulabidin

Fragment Dove Ebu Hamze Somali

Moja spoznaja, o Gospodaru moj, vodi me ka Tebi, a moja ljubav je moj posrednik kod Tebe. Ja imam povjerenja u svog vodiča o Tvom vodstvu i osjećam se sigurno uz moga posrednika s Tvojim posredovanjem.

Molim Ti se, o Gospodine moj, jezikom koji je nijem zbog grijeha. O Gospodaru, zadržavam Te srcem koje je osuđeno na propast zbog mnoštva prijestupa.

Molim Ti se, o Gospodaru, uplašen a željan, pun nade i straha. Kada vidim, o Gospodaru moj, svoje grijeha, prestravih se, ali kada se sjetim Tvoje darežljivosti, žudim, tako da, ako oprostiš, Ti si najmilostiviji, a ako kazniš, nisi nepravedno presudio.

Moj izgovor, o Allahu, što sam se drznuo da Ti tražim, iako sam počinio ono što Ti mrziš, jeste Tvoja velikodušnost i plemenitost.

Moje traženje utočišta u teškoći i pored moga malog stida je zbog Tvoje blagosti i milosti. Želio bih da moja nada ne bude razočarana i pored toliko loših djela, pa ispuni moju želju i poslušaj moju molbu, o Najbolji od svih kojima se ikada molilo! O Najblagorodniji koji je ikada priželjkivan!

